

ΜΑΝΔΡΑΓΟΡΑΣ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΦΙΛΟΛΑΟΣ

Από τη Λάρισα
των παιδικών χρόνων
στην κορύφωση
της γλυπτικής του
στη Γαλλία

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Τρεις κεντρικές
μορφές
της «Επιθεώρησης
Τέχνης»

**Κ. ΠΟΡΦΥΡΗΣ-
Δ. ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΣ-
Μ. ΦΟΥΡΤΟΥΝΗΣ**

Η ΛΙΣΤΑ ΤΗΣ ΣΙΩΠΗΣ

Οι Έλληνες αγνοούμενοι
θύματα της χούντας
του Βιντέλα στην Αργεντινή
Του Παύλου Νεράτζη

**ΝΑΝΟΣ ΒΑΛΑΩΡΙΓΗΣ
ΤΑΣΟΣ ΓΑΛΑΤΗΣ**
Ποιήματα

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΑΡΑΝΤΑΡΗΣ
Παρουσίαση-Ανθολόγηση
Μαίρη Ι. Γιόση

**ΑΝΕΣΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ-
ΞΕΝΟΦΩΝ Α. ΚΟΚΟΛΗΣ**
Οι δύο εκδοχές μιας κριτικής
Του Θανάση Ε. Μαρκόπουλου

Για την ποίηση
του ΧΡΙΣΤΟΥ ΡΟΥΜΕΛΙΩΤΑΚΗ
Του Γιώργου Αράγη

ΣΩΚΡΑΤΗΣ Λ. ΣΚΑΡΤΣΗΣ
Επιταλιώτης θαλασσινός
Του Μ.Γ. Μερακλή

Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΩΝ ΛΑΒΥΡΙΝΘΩΝ
Ο Στάθης Κουτσούνης και μαθητές
Λυκείου συζητούν με τη Ρέα Γαλανάκη

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Πιερ ντε Ρονσάρ, Κρίστοφερ Μπάκεν,
Οκσάνα Ζαμπούζκο, Γιαν Σκάτσελ,
Μπαζίλιο Ροντρίγκεθ Καϊάδα,
Μαξίμ Ζαμσέβ, Οκτάυ Ριφάτ, Πόουπ
Πάουντ, Φροστ, Σάντμπεργκ, Μπέλοκ,
Κίλμερ, Στίβενσον, Μόρτον, Μπαρτουκάρι

Είναι μια πολύ σύντομη κι εξίσου συμπυκνωμένη αναφορά στις μέρες της εκτόπισης του ποιητή από τη Χούντα (Γυάρος- Παρθένι της Λέρου).

Με τη μεταφορική έννοια, ως αίσθηση ενός ανοίκειου περιβάλλοντος ή, αλλιώς, ενός ανθρώπου που αισθάνεται ξένος στη γενέθλια γη του, το βρίσκουμε πληρέστερα εκφρασμένο στο ομώνυμο ποίημα της δεύτερης συλλογής, «Ξένος ειμί»: *Ξένος ειμί και μισθοφόρος- / κάθε φορά που στη στροφή βλέπω τη θάλασσα/ το νιώθω.// Όλη τη μέρα πολεμώ σε ξένο τόπο/ τα βράδια, κάτω από το λύχνω,/ καθώς με πιάνει η νοσταλγία της πατρίδας/ συγγράφω την ανάβασή μου.// Ξένος ειμί και μισθοφόρος- / αν τη διαβάσετε να είστε επεικείς,/ στην εποχή μου/ δεν υπήρχε άλλος τρόπος να πεθάνεις.*

Το συναντούμε επίσης, πάντα υπαινικτικά εκφρασμένο, εμβόλιμα, μέσα στη στιχουργική ροή πολλών άλλων ποιημάτων. Σύμφωνα μ' αυτά θα έλεγα πως ο ποιητής βρέθηκε ανάμεσα σ' εκείνους που, όπως έγραψε ένας άλλος ποιητής της σειράς του, «Σε κάποια σελίδα της τους είχε στήσει καρτέρι η Ιστορία³».

Υπάρχει, έπειτα, το αίσθημα της στέρησης. Στέρηση πάλι από τα πιο στοιχειώδη ως τα πιο ψυχικά και πνευματικά αναγκαία. Από τον επιούσιο και την πατρική παρουσία, ως την ελευθερία της πράξης και της έκφρασης. Μια έλλειψη που δυνητικά απλώνεται πάνω σε οτιδήποτε αφορά την προσωπική ζωή του ποιητικού υποκειμένου. Δεν περιορίζεται συνεπώς μέσα σ' έναν πρωτοβάθμιο, ας πούμε, χώρο στέρησης, αλλά εκτείνεται πολύ πέρα απ' αυτόν. Κι εκεί που δε θα το περίμενε κανείς. Έτσι π.χ. βλέπουμε να έρχεται στην επιφάνεια μέσα από μια ερωτική στιγμή, όπως υποδηλώνεται στο ποίημα «Από το παράθυρο», που αντιγράφω αμέσως παρακάτω. *Από το παράθυρο κατέβαινε το δάσος/ όμως ήπιανε καφέ από το ίδιο φλυτζάνι/ καπνίσανε από το ίδιο τσιγάρο/ Άπλωσε τα μαλλιά της στους ώμους της/ και τον κοίταξε/ τότε για πρώτη φορά κατάλαβε/ τι θα πει μια γυναίκα δική σου/ έστω και για λίγη ώρα/ έστω και μοιρασμένη με κάποιον άλλον.* (Κλειστή θάλασσα)

Υπάρχει επίσης η συναίσθηση της χαμένης ευκαιρίας. Σε πολλά κείμενα γίνεται αισθητή η προσμονή ορισμένης εξέλιξης πραγμάτων που δεν συντελέστηκε. Κάτι που ενδιάθετα αναμενόταν αλλά που τελικά ακυρώθηκε. Κατά ένα τρόπο η ποίηση του Ρουμελιωτάκη μας δίνει την εικόνα ενός σταματημένου εργοτάξιου. Είναι σαν να σταμάτησε κάποτε να κινείται ο τροχός της ιστορίας και να έμειναν όλα σαν μια χειρονομία μετέωρη ή σαν μια αρχή χωρίς συνέχεια. Από αυτή τη στασιμότητα, που είναι και μια μορφή προσωπικής απραξίας, πηγάζει ένας έντονος σκεπτικισμός. Μια αίσθηση σχεδόν ματαιότητας. Παράδειγμα το σύντομο «Υστερόγραφο» της πρώτης συλλογής: *Τώρα ο καθένας/ ας απλώσει τη δική του τη θάλασσα/ άλλη θάλασσα ας μη περιμένει/ τώρα ο καθένας/ ας ανοίξει τους δικούς του ασκούς/ άλλος άνεμος δε θα υπάρξει/ και πια τι να τις κάνουμε τις σάλπιγγες/ τώρα που ο πόλεμος τελείωσε.*

Υπάρχει ακόμα μια τραυματική μνήμη από ενδοοικογενειακά και εξωοικογενειακά συμβάντα. Όλα βέβαια σχετίζονται με την ανώμαλη μεταπολεμική περίοδο του τόπου. Για τα ενδοοικογενειακά είδαμε νωρίτερα την ποιητική αναφορά του Τάσου Γαλάτη. Τα εξωοικογενειακά αφορούν κυρίως πρόσωπα που προδόθηκαν από τις ιστορικές περιστάσεις και πλήρωσαν βαρύ τίμημα. Μια σαφή ιδέα παίρνουμε από το ποίημα «Δρόμοι της μνήμης». *Δρόμοι της παγωμένης μνήμης/ μιλήστε μου απόψε για το Νίκο Πάιρα/ και τη ζωή του-/ γιατί πολέμησε, γιατί νικήθηκε.// Κάποια στιγμή είναι στο αναρρωτήριο,/ ύστερα χάνεται.// Και για το Γιάννη Πέτσα,/ ετών πενήντα,/ που σέρνεται στα καφενεία της Βέροιας,/ λαχειοπώλης,/ με μια ταυτότητα πρωτοετούς της Νομικής,/ κτρινοσιμένη.// Και για τους άλλους,/ αυτούς που έρχονται μόνο τη νύχτα/ γιατί πολέμησαν, γιατί νικήθη-*

καν.// Κι εγώ που δεν πολέμησα, ποιος είμαι/ και τι ζητώ σ' αυτή τη ραψωδία των νικημένων. (Ξένος ειμί)

Ο ποιητής χρησιμοποιεί επίσης ορισμένα ιστορικά ή μυθολογικά πρόσωπα («Ορέστης», «Μόνο ο Ορέστης», «Σαιν Ζυστ», «Σαρλότ Κορνταί») για να αναφερθεί σε περιπτώσεις ατόμων που βρέθηκαν κάποια στιγμή στα «δόντια της μολόπετρας». Με στόχο βέβαια να σημάνει, έμμεσα ή αναλογικά, παροντικά δεδομένα.

Έχουμε τέλος ένα αίσθημα αδιεξόδου. Διαφορετικά θα έλεγα πως λείπει η πίστη σ' ένα βασικό στόχο. Κάτι κεφαλαιώδες για να ζήσει κανείς και να δώσει νόημα στις πράξεις του. Κι εδώ, σύμφωνα με τα κείμενα, βασικός στόχος δεν υπάρχει. Το πνεύμα που διέπει γενικά τη συγκεκριμένη ποίηση είναι πνεύμα ιδεολογικού αδιεξόδου, με τη διαφορά ότι δίνεται κατεξοχήν ως υπαρξιακό ισοδύναμο. Πουθενά δεν γίνεται ευθέως λόγος για ιδεολογικό κενό, γίνεται ωστόσο αισθητό μέσα από πράξεις που αγγίζουν βαθιές πτυχές του προσωπικού είναι. Πρόκειται για ένα υπόγειο ρεύμα που αγγίζει τα περισσότερα, αν όχι όλα, τα κείμενα των δύο συλλο-

γών. Είναι κάτι που το ψυχανεμίζεται κανείς κι εκεί που θα έλεγε πως απουσιάζει εντελώς. Για την ώρα ένα μικρό δείγμα με το ποίημα «Και πώς να ζήσεις». *Όλη τη μέρα δεν κάνω τίποτα/ τα βράδια κοιμάμαι χωρίς/ και το πρωί ξυπνώ κατάκοπος/ και πώς να ζήσεις,/ και πώς να πεθάνεις/ διαβάζοντας κυριακάτικες εφημερίδες,/ νοικοκύρης,/ σ' ένα σπίτι μ' αυλή και πηγάδι/ είκοσι χρόνια μετά τα τριαντατρία σου.* (Ξένος ειμί)

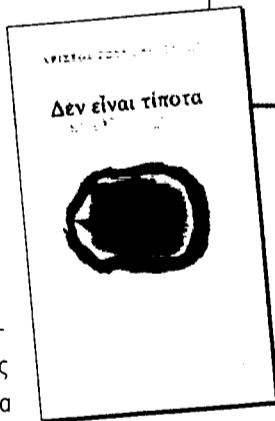
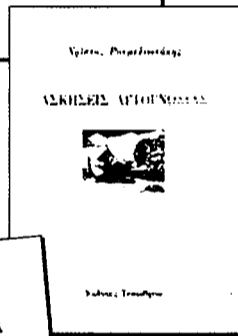
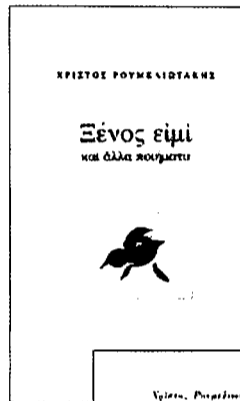
Υπάρχουν άραγε θετικές αντιδράσεις απέναντι στα παραπάνω; Ίσως μπορούμε να μιλήσουμε για τέτοιες αντι-

δράσεις σε δυο περιπτώσεις.

Η πρώτη έχει να κάνει με τις διάφορες ευφρόσυνες ερωτικές εμπειρίες. Εμπειρίες που, καθώς συντελούνται στα πλαίσια στερητικών καταστάσεων, συνήθως, βιώνονται με ασυνήθιστη ένταση. Είναι, θα 'λεγε κανείς, μικρές διαφυγές από το γενικότερο κλίμα αθυμίας και σκεπτικισμού που συνεχίζει το ποιητικό εγώ. Σωστικές στιγμές, αντίδωρα ζωής, αλλά τόσο μόνο, μια και δεν αναπληρώνουν άλλα εξωερωτικά ζητούμενα. Έστω όμως κι έτσι

δεν παύουν να αποτελούν θετικές εξαιρέσεις.

Η δεύτερη περίπτωση αφορά ιστορικά παραδείγματα, ψυχικού σθένους και ηθικής συνέπειας, ανθρώπων που βρέθηκαν στην κόψη του ξυραφιού. Ανθρώπων που, μένοντας πιστοί στις πεποιθήσεις τους, έφτασαν ως το χείλος του γκρεμού χωρίς να καμφθούν, επέμεναν και τελικά βγήκαν από τη δοκιμασία κερδισμένοι. Ο ποιητής δεν μένει στη βιογραφία τους, το σημείο που τον ενδιαφέρει είναι ακριβώς η κορυφαία στιγμή της δοκιμασίας τους. Αυτή που, μεταξύ άλλων, μπορεί να δικαιώνει υπαρξιακά μια ολόκληρη ζωή. Όταν όμως φτάνεις να εκφράζεις ένα τέτοιο γεγονός είναι επόμενο να έρχεσαι πολύ κοντά στο βίωμα του ήρωά σου. Και μάλλον να το ζεις επιθυμητά. Φαντάζεται λοιπόν κανείς τον ποιητή να δίνει μ' αυτόν τον τρόπο έδαφος σε δικές του διαθέσεις. Να τείνει εκφραστικά προς ό,τι θα μπορούσε να ήταν πράξη του κάτω από ιστορικές συνθήκες διαφορετικές από εκείνες στις οποίες βρέθηκε ο ίδιος. Οι συνθήκες στις οποίες έζησε ο ποιητής δεν ήταν βέβαια ευνοϊκές για δοκιμασίες πάνω στις επάλξεις. Για δράση, που η ηθική στάση και το άκαμπτο ψυχικό σθένος δικαιώνονται. Βέβαια το εκφραστικό αποτέλεσμα στην περίπτωση αυτή είναι διπλά ενδεικτικό: από το ένα μέρος προϋποθέτει τους αρνητικούς όρους της εποχής του ποιητή, ενώ από το άλλο μέρος δείχνει τις θετικές αντιδράσεις του ποιητικού υποκειμένου. Εδώ φυσικά αναφέρομαι στο δεύτερο σκέλος. Και για του λόγου το αληθές παραθέτω ένα από τα καλύτερα ποιήματα που έχει γράψει ο Ρουμελιωτάκης. Το «Βαρούτην χανόμεθα». *Κάπου βαθιά υπάρχουν στο μυαλό μου/ ο βίος και τα κατορθώματα/ του αρχηγού Λυκούργου Λογοθέτη/ όπως συχνά τα χρόνια εκείνα/ μου το ανιστορούσε/ ο φίλος μου Αλέξης Σ./ ο εκ* →

→ Σαρακηνών.// Όμως απόψε δεν θα αναδιφήσω/ τον βίο και τα κατορθώματά του
—/ άλλωστε αυτά τα γράφει η ιστορία./ θα πω μονάχα και μ' αυτό τελειώνω/ μια
λεπτομέρεια που κρίνω./ ότι μπορεί να ρίξει στη ζωή μας/ λίγο φως.// Ολούθε,
λέει, τον εζώναν οι εκθροί/ κι ούτε ψωμί ούτε νερό/ κι οι μέρες του/ κι οι ώρες
του ίσως μετρημένες.// Εδώ ας ανοίξω μια παρένθεση/ να πω, ότι στον βίο μας/
έρχεται κάποια μέρα/ που επιβάλλεται να πάρουμε αποφάσεις/ κρίσιμες και για
μας/ και για τους άλλους που σε μας προσβλέπουν—/ τότε τα λόγια τα πολλά δεν
ωφελούν./ δυο λόγια μόνο, ένα κίνημα της κεφαλής./ αυτό ταιριάζει.// Δεν είχε
η ώρα έλεος./ μέτρησε τους δικούς του, τους εκθρούς/ την κακοτράχαλη άνοι-
ξη./ πήρε μολύβι και χαρτί και χάραξε (το μήνυμα)// Βαρούτην χανόμεθα// τίπο-
τε άλλο.// Την ώρα εκείνη τον φαντάζομαι./ να γράφει και να υπογράφει τη γρα-
φή/ και σαν λιοντάρι η ψυχή του να βρυχάται/ Βαρούτην χανόμεθα/ τίποτε
άλλο.// Βαρούτην, λοιπόν, αδελφοί, Βαρούτην/ και το Μέγα έλεος. (Ξένος ειμί)

Είπα νωρίτερα πως στα κείμενα των δύο συλλογών υπάρχει ιδεολογικό αδιέξοδο, που δίνεται όμως κατεξοχήν ως υπαρξιακό ισοδύναμο. Πρόκειται ίσως για την σπουδαιότερη αρετή αυτής της ποίησης, που διαφορετικά θα μπορούσε να πάρει το δρόμο της θεωρίας και του διανοουμενισμού. Όμως ο ποιητής μένει κοντά στα εμπειρικά δεδομένα. Κι είναι αλήθεια πως τα γραφτά του προέρχονται από την πλούσια εμπειρική του περιουσία. Μια περιουσία που, ως ψυχική και πνευματική περιπέτεια, στάθηκε ζηλευτή, έστω κι αν δεν υπήρξε καθόλου ανώδυνη. Δραματική, επώδυνη κι επικίνδυνη κάποτε, όμως όταν το πέρασμα από αυτό το πουργατόριο βιώνεται χωρίς κρατούμενα και υπεκφυγές, χωρίς να χαρίζεται κανείς στον εαυτό του, έχει πολλά να κερδίσει. Έχει να κερδίσει πρώτα και κύρια τον εαυτό του. Κι έπειτα, αν είναι ποιητής, κάμποσο πολύτιμο ποιητικό μέταλλο. Με το Ρουμελιωτάκη βρισκόμαστε μπροστά σε μια τέτοια περίπτωση. Πέρασε μέσα από δυσκολότερες καταστάσεις κρατώντας τον εαυτό του όρθιο. Αυτό μαρτυρούν τα κείμενά του —τα κείμενα που έχουν τον τρόπο να

ξεσκεπάζουν τους υποκρινόμενους. Πράγματι ο ποιητής, μέσα στην ποιητική προσπάθεια, δεν κάνει γλυκά μάτια προς καμιά πλευρά, δεν ναρκισσεύεται, δεν πέφτει σε εύκολους συναισθηματισμούς. Αντίθετα είναι ευθύς και θα έλεγα άτεγκτος με τον εαυτό του. Αυτό φαίνεται από το γενικό πνεύμα των κειμένων του. Θα άξιζε όμως να δούμε εδώ ένα ειδικότερο δείγμα της ελεγχόμενης ηθικής του. Ενώ το ποίημα που επιγράφεται «Ενύπνιον '88»: *Ήρθε ο πατέρας μου τη νύχτα/ και με φώναξε:/ μαθαίνω πράγματα, μου λέει./ και φοβούμαι./ να πληρώσεις το νοίκι σου και τα κοινόχρηστα/ και τα άλλα./ όπως συμφώνησες./ Μα πατέρα, του λέω./ εδώ δεν είναι το σπίτι μου, είναι η φυλακή./ δεν το βλέπεις./ Κι αυτή δεν είναι η βρύση που στάζει./ είναι η ζωή μου/ που στραγγίζει σταγόνα-σταγόνα./ Το ξέρω, μου λέει./ αλλά και συ το ήξερες και υπόγραψες/ και τώρα οφείλεις να πληρώσεις./ όπως όλοι μας.* (Ξένος ειμί)

Στο ποίημα υφέρπει μια ιδέα φιλοπαιγμοσύνης, αλλά το βάρος πέφτει στο χρέος της ηθικής συνέπειας. Αυτής της συνέπειας που φέρνει την ποίηση του Ρουμελιωτάκη κοντά στην ποίηση του Αναγνωστάκη. Βασικό γνώρισμα και στους δυο ποιητές, όπως και ο εμπειρικός χαρακτήρας των γραφτών τους.

Για τον εμπειρισμό του Ρουμελιωτάκη, μολοντί αυτόδηλος για όποιον γνωρίζει το έργο του, έχουμε ένα βοηθητικό γραφτό του σε πεζό. Επιγράφεται «Αποθήκες υφάλων όπλων. Κλειστή-περίκλειστη θάλασσα»⁴ και είναι αυτοβιογραφικό, συνταγμένο σε δεύτερο πρόσωπο. Εκεί διευκρινίζεται και ο ονιγματικός τίτλος της πρώτης συλλογής *Κλειστή θάλασσα*, μια και η

θάλασσα έχει την έννοια της ανοιχτής έκτασης και όχι της κλειστής. Λοιπόν στο πεζό αυτό ο ποιητής μιλάει, ανάμεσα σε άλλα, για την τετράχρονη εκτόπιση και φυλάκισή του σε «μια αποθήκη υφάλων όπλων», στο Παρθένι της Λέρου. Τα «ύφαλα όπλα» ήταν τα υποβρύχια που έκρυβαν οι Ιταλοί, πριν αποδοθούν τα Δωδεκάνησα στην Ελλάδα, στον όρμο του Παρθενίου. «Ο όρμος του Παρθενίου ήταν περικλειστος και έμοιαζε με λίμνη. Στην είσοδο του όρμου υπήρχε η βραχονησίδα Αρχάγγελος, που σαν πραγματικός αρχάγγελος τον προστάτευε από την ανοικτή θάλασσα. [...]

»Για τον Αλέξη Σεβαστάκη τα έχεις πει και τα έχεις γράψει πολλές φορές. Τα χειμωνιάτικα βράδια, όταν όλοι κλείνονταν στο θάλαμο ή συναθροίζονταν στην τραπεζαρία, συ έβγαινες στο προαύλιο με τις σκιές των ευκαλύπτων. Ήταν εκεί που είχαν συναντηθεί τα βήματά σας. Και περπατούσατε μαζί. Εκεί λοιπόν, σου έλεγε για τα παιδιά του και την «Κυρία Κάιτη», τη γυναίκα του, που τους είχε αφήσει μόνους, χωρίς κανένα πόρο, εκεί στα Καρλοβάσια. Και για το Δίκαιο της Σάμου, τους καρμανιόλους και τον Λυκούργο Λογοθέτη, ο οποίος, όταν κάποτε είχε βρεθεί πολιορκημένος από τους Τούρκους, είχε εκπέμψει το μήνυμα «Βαρούτην-Χανόμεθα», επιταγή προς τους συντρόφους του και εν ταυτώ κραυγή απελπισίας. Μερι-

κές φορές, λοιπόν, εκεί που περπατούσαμε σιωπηλοί —και ήταν το σύνθημα— έβαζε το χέρι στον ώμο σου, εσταματούσε και εβρυχάτο: «Βαρούτην-Χανόμεθα».

Τα δυο αποσπάσματα δείχνουν ότι κι όταν τα ποιήματα δεν ομολογούν τα ίδια την εμπειρική αφετηρία τους αυτή υπάρχει. Ας σημειωθεί μάλιστα πως το δεύτερο απόσπασμα μαρτυράει από ποια ψυχική ένταση ανασύρθηκε. Γιατί, ανεξάρτητα από την βαρύτητα της στιγμής που εκφωνήθηκε το «Βαρούτην-Χανόμεθα» από τον Λυκούργο Λογοθέτη, έχει σημασία το πως το οικειοποιήθηκε ο ποιητής σ' ένα προαύλιο φυλακής. Το «Βαρούτην-Χανόμεθα» δεν χάνει την αξία του όταν ακούει κανείς την ιστορία του καθισμένος σε αναπαυτική πολυθρόνα, πίνοντας κάτι οιοπνευματώδες, καπνίζοντας και τραγανίζοντας ξηρούς καρπούς.

Σίγουρα όχι. Όμως κάτι διαφέρει όταν μαθαίνεις την ιστορία του από ένα συνεκτοπισμένο σύντροφο, σ' ένα προαύλιο φυλακής, τα κρύα χειμωνιάτικα βράδια κ.λπ., όπως στην περίπτωση του Ρουμελιωτάκη.

Σχετικά με τα παραπάνω είναι επίσης τα ποιήματα εκείνα που συνδέονται με διαβάσματα του ποιητή. Ενώ τα ποιήματα που προϋποθέτουν ανάγνωση ή μελέτη κειμένων, ιδίως λογοτεχνικών και ιστορικών. Έτσι βλέπουμε να γίνονται σ' αυτά αναφορές σε έργα και ονόματα όπως: *Άσμα ασμάτων*, Βάρναλης, Γκόρπας, Δάντης, Σαιν Ζυστ, *Ιστορία Θουκυδίδου*, Κύρου ανάβασις, Σαρλότ Κορνταί, Λωτρέκ, Ορλώφ, Παπαδιαμάντης, Ρόζα Λούξεμπουργκ, Γεώργιος Φραντζής κ.ά. Όμως και τα ποιήματα αυτά δεν είναι προϊόντα εργαστηρίου, ούτε έχουν εγκεφαλικό χαρακτήρα. Αντίθετα πηγάζουν πάντα από βαθύ εμπειρικό μεταλλείο. Παράδειγμα το ποίημα «Τα ορλωφικά», που θα μπορούσα να το χρησιμοποιήσω ως παράδειγμα και σε προηγούμενες επισημάνσεις. *Ζωή κι αυτή/ ν' αλλάζεις κάθε μέρα όνομα./ να κουβαλάς πλαστές ταυτότητες και διαβατήρια/ και για ποιο λόγο.// Πότε πλανόδιος μουσικός/ πότε νοτάριος ή κατζιλιέρης/ και για ποιο λόγο.// Γυρίζουν όλα πάλι στο μυαλό σου./ οι δρόμοι, η προφητεία./ οι κατακόμβες.// τα χρόνια πριν από τους Ορλώφ/ κλωρά, μοσχοβολούντα δια παντός./ όταν που υπήρχε ο λόγος.*

Αναφορικά με την προσγειωμένη όραση του ποιητή στα πράγματα δεν νομίζω πως χρειάζεται να επιμείνω περισσότερο. Βέβαια, όπως συμβαίνει πάντα με τους ποιητές, πριν από την ωριμότητα προηγείται το στάδιο της μαθητείας, όπου το εμπράγματο στοιχείο κατά κανόνα υστερεί.

Η Ρούλα και ο Χρίστος Ρουμελιωτάκης στα τείχη των Πλαταιών, 2008

Ο Χρίστος Ρουμелиωτάκης με τον Γιώργο Αράγη στο Θειογέφυρο στον ποταμό Κалаμά, 2005

Από την άποψη αυτή θα έλεγα πως τα αρχικά κείμενα της πρώτης συλλογής, τα πρώτα τέσσερα λ.κ., είναι κάπως αβαρή. Είναι κείμενα μαθητείας, στα οποία προέχει η επινόηση του ποιητικού αντικειμένου —όχι συνεπώς το βιωματικό τους άρμα.

Ο λόγος στην περίπτωση του Ρουμелиωτάκη έχει να σηκώσει το φορτίο που συνάγονται τα προηγούμενα. Κι είναι αλήθεια πως μοιάζει να πιέζεται για να σηκώσει αυτό το βάρος. Γι' αυτό, όταν διαβάσει κανείς τα ποιήματα των δύο συλλογών, τα βρίσκει ιδιαίτερα συμπυκνωμένα. Σαν να θέλουν να σημάνουν κι αυτά που ο ποιητής θέλησε να αφήσει στη σιωπή. Πράγματι ο λόγος, αν και εναργής, είναι εξαιρετικά υποδηλωτικός. Με την έννοια ότι υποδηλώνει ένα μεγάλο απόθεμα διαθέσιμου υλικού από το οποίο αντλούνται αυτές οι νησίδες-ποιήματα. Λίγα λένε τα ποιήματα, αλλά πολλά αφήνουν να εννοηθούν. Σίγουρα με το υλικό του Ρουμелиωτάκη ένας άλλος ποιητής, όχι απαραίτητα φλύαρος, θα είχε γράψει πολύ περισσότερα. Λιτότητα λοιπόν και συμπύκνωση είναι τα χαρακτηριστικά του λόγου στη συγκεκριμένη ποίηση. Λιτότητα που κάποτε θυμίζει τη λιγότερη τεχνική των χαι-κί, όπως π.χ. συμβαίνει στο ποίημα «Σαν τη βροχή»:
Σαν τη βροχή πέφτω μέσα σου/ ποτάμι αγαπημένο/ ποιος θα μπορέσει να μας χωρίσει. (Κλειστή θάλασσα)

Αποτέλεσμα της λιτής έκφρασης είναι τα πολλά λιγότερα ποιήματα που έγραψε ο ποιητής. Σε αρκετά μάλιστα από αυτά χρειάζεται να 'σαι προειδασμένος για να πάρεις τον ντορό τους. Παράδειγμα το ποίημα «Γυρίζεις πάλι»: *Γυρίζεις πάλι/ και πίσω δεν έρχεσαι/ και Φιλάξου μου λες/ τους είδα στο δάσος ν' ανάβουν φωτιές/ και όλα χάνονται (Ξένος ειμί)*

Αυτός που «γυρίζει πάλι», όπως συνάγεται από άλλα κείμενα, είναι ο πατέρας του ποιητή. Και το τους «είδα στο δάσος», σχετίζεται, καθώς υποθέτω, με τη «μαύρη τρομοκρατία» της μεταπολεμικής εποχής. Άλλοτε πάλι ο λιτός λόγος μόλις αφήνει να φανεί ο ειρωνικός στόχος του. Π.χ. το ποίημα «Εσπέρα»: *Γυρίζει ο ήλιος, χαμηλώνει ο ουρανός,/ τελειώνει η μέρα/ τη Μαρία την αγαπώ,/ τι άλλο μπορούσα να περιμένω. (Ξένος ειμί)*

Όπου βέβαια δεν υπονοείται ερωτική πληρότητα, αλλά ζωή χωρίς σκοπό, όνειρα, κι ελπίδες, «το σταματημένο εργοτάξιο» που έλεγα νωρίτερα σε άλλο σημείο.

Η οικονομία του λόγου αποτελεί βασικό γνώρισμα της ποίησης αυτής. Το διαπιστώνεις αμέσως διαβάζοντας ένα οποιοδήποτε κείμενό της. Οι λέξεις πέφτουν, θα έλεγε κανείς, στο χαρτί με πολλή φειδώ, ζυγισμένες με ακρίβεια. Και με μέτρο την εκφραστική τους επάρκεια, έτσι που αν δεν είναι απόλυτα λειτουργικές, ως προς τον εκφραστικό στόχο του ποιήματος, να μένουν στο περιθώριο. Δεν ξέρω πώς εργάζεται ο ποιητής. Ο λόγος του πάντως φανερώνει μια ακραία μέριμνα για το απαραίτητο και μια αντίστοιχη φροντίδα για τον εξοβελισμό του περιττού. Αυτή η μέριμνά του για το απολύτως λεκτικά απαραίτητο δεν είναι ασφαλώς άσχετη με τη μικρή έκταση του έργου του.

Από το άλλο μέρος, σε στενή συνάφεια με τη λιτότητα του λόγου, έχουμε αντισταθμιστική κειμενική συμπύκνωση. Πυκνές αναφορές με λίγα λόγια. Είναι δύσκολο να βρεις στην ποίηση αυτή λέξεις ή φράσεις μισοφορτισμένες, λέξεις ή φράσεις δηλαδή που να παραπέμπουν σε ισχνά ή

υπολειπόμενα σημειώματα. Αντίθετα έχουμε λεκτικά στοιχεία που μοιάζουν βαρυφορτωμένα, σαν να ξεπερνάει το φορτίο τους τη χωρητικότητά τους. Επιπλέον το κάθε ποίημα, όπως γενικά συμβαίνει, πέρα από ότι δηλώνει σε πρώτο πλάνο, συνοδεύεται από μια υποδηλωτική άλω. Στη συγκεκριμένη περίπτωση πρόκειται για ένα πλέγμα παραπομπών στα πεπραγμένα της μεταπολεμικής εποχής, μέσα από την προσωπική όραση του ποιητικού υποκειμένου. Όλα τα ποιήματα όλων των ποιητών διαθέτουν υποδηλωτική άλω. Απλώς εδώ, στην ποίηση του Ρουμелиωτάκη, έχουμε μια υποβλητική αμεσότητα που δεν τη συναντούμε συχνά. Αναφορικά με την υλική πυκνότητα του λόγου (δηλωτική, υποδηλωτική), θα έλεγε κανείς, πως στις δυο συλλογές επικρατεί η τάση τής όσο το δυνατό μεγαλύτερης συμπίεσης του λεκτικού υλικού. Σε βαθμό που το αποτέλεσμα να φαίνεται κάποτε αινιγματικό ή σχεδόν. Παράδειγμα το ποίημα «Εμάς τους άλλους». *Ξημέρωμα της Παραμονής/ Η Μαρία, με το αίμα στο στόμα,/ ανοίγει την πόρτα και χάνεται στο χιονιά/ εμάς τους άλλους, μαύρη Μαρία,/ θα μας προλάβει ο καινούργιος χρόνος. (Ξένος ειμί)*

Το πεντάστιχο αναφέρεται σε ορισμένο γεγονός, το οποίο όμως δεν το περιγράφει. Ο ποιητής αισθάνεται γι' αυτό την ανάγκη να κάνει στο τέλος του βιβλίου μια επεξηγηματική νύξη: «Όμως τους άλλους. Μαύρη Μαρία, όπως στον Τάκη Σινόπουλο.» Το γεγονός είναι ο θάνατος της χήρας του Τάκη Σινόπουλου, Μαρίας, παραμονή πρωτοχρονιάς. Το όνομά της αναφέρεται συχνά στα τελευταία γραφτά του Σινόπουλου. Για τον αναγνώστη που δεν γνωρίζει τα στοιχεία αυτά, το ποίημα δεν είναι πλήρως προσπελάσιμο. Εδώ νομίζω η συμπύκνωση έχει φτάσει στο απροχώρητο. Είναι ωστόσο ενδεικτική της τάσης που επικρατεί στον ποιητικό λόγο του Ρουμелиωτάκη. Πάντως σε άλλες περιπτώσεις, όπως π.χ. στο ποίημα «Μας έφεραν δυο γλάρους», με ισοδύναμη συμπύκνωση, η αναγνωστική προσέγγιση είναι πλήρης.

Ας σημειωθεί ότι παρόλη τη φραστική πυκνότητα των κειμένων ο λόγος κυλάει άνετα, χωρίς σημάδια από γλωσσικά σφιξίματα, στριψίματα, κόμπους κ.λπ. Χωρίς να αφήνει καν να φανεί η προεργασία που έχει προηγηθεί. Ίσως μάλιστα η άνετη ροή του λόγου, κάτι που γίνεται αμέσως αισθητό, να μπορούσε να δημιουργήσει τη λαθεμένη εντύπωση ότι οφείλεται σε ευκολία του ποιητή στο γράψιμο. Ο λιτός και πυκνός ωστόσο λόγος πολύ δύσκολα αποτελούν προϊόντα πρώτης γραφής. Πίσω από την «φυσική» γραφή του Ρουμелиωτάκη κρύβεται κάμποσος εκφραστικός ιδρώτας. Απλώς το αποτέλεσμα της προσπάθειας, κι αυτό ποιητικά τον δικαιώνει, είναι εξαιρετικά θετικό. ●

(Σ.σ. Το κείμενο του Γιωργου Αράγη είχε ήδη σταλεί στον Μ πριν την έκδοση της τελευταίας ποιητικής συλλογής του Χρίστου Ρουμелиωτάκη, *Δεν είναι τίποτα και άλλα ποιήματα*, εκδ. Τυπωθήτω, Δεκέμβριος 2008)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τάσος Γαλάτης, *Ανιπόποδες και Σφενδονήτες*, Γαβριηλίδης, Αθήνα 2005, σ. 47.
2. Ανέστης Ευαγγέλου, *Η δεύτερη μεταπολεμική ποιητική γενιά (1950 -1970)*, Ανθολογία, Εισαγωγή Γιώργος Αράγης, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994.
3. Τάσος Πορφύρης, *Τα λαβωμένα*, Έρασμος, Αθήνα 1996, σ. 12.
4. *Νέα Εστία*, Τεύχος 1777, Απρίλιος 2005, σ. 575.